

کتاب های چهارگانه شیعه

علی اکبر ذاکری

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

سیره عبادی معصومان علیهم السلام

در کتاب‌های چهارگانه شیعه

علی اکبر ذاکری

ناشر

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

تهیه

پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام

سرپرستار

محمدباقر انصاری

ویراستار

مصطفی رضایی دیل

لینت افی، چاپ و صحافی

چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب

چاپ اول: بهار ۱۳۹۰

شمارگان: ۵۰۰

قیمت: ۸۵۰۰۰ تومان

عنوان: ۵۱۱؛ مسلسل ۸۰۶

نشانی

قم، خیابان معلم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، نشر

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

تلفن و دورنگار: ۳۷۸۳۲۸۳۳-۰۲۵

ص.پ: ۳۷۱۸۵/۳۶۸۸

کدپستی: ۳۷۱۵۶۱۶۵۹۱

مراکز پخش

۱. قم، میدان شهدا، تلفن و دورنگار ۳۷۸۳۲۸۳۴-۰۲۵

۲. تهران، خیابان انقلاب، رویروی در دانشگاه تهران،

پاساژ فروزنده، طبقه همکف، واحد ۳۱۲، تلفن:

۰۲۱-۶۶۹۵۱۵۳۴

وب‌گاه: www.pub.isca.ac.ir

رایانامه: nashr@isca.ac.ir

فروشگاه مجازی نشر: www.shop.isca.ac.ir

فروشگاه نشر دیجیتال: www.pajoohaan.ir

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

سرشناسه:

ذاکری، علی اکبر، ۱۳۳۸-

عنوان نام‌پدیدآور:

سیره عبادی معصومان علیهم السلام در کتاب‌های چهارگانه شیعه/ علی اکبر ذاکری؛ تهیه پژوهشکده

تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام

مشخصات نشر:

قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ

اسلامی، ۱۳۹۸

مشخصات ظاهری:

ص ۳۵۲

شابک:

۵۵۰۰۰ ریال

وضعیت فهرست‌نویسی:

فیا

یادداشت:

کتابنامه: ص. [۲۸۹] - ۳۱۳؛ همچنین به صورت زیرنویس

یادداشت:

نمایه

موضوع:

چهارده معصوم علیهم السلام - سرگذشت‌نامه - تاریخ و نقد

موضوع:

شیعه - عقاید

موضوع:

عبادات

شناسه افزوده:

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ

اسلامی، پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام

رده‌بندی کنگره:

۱۳۹۸ س ۳۶/۵۱۷ BP

رده‌بندی دیویی:

۲۹۷/۹۵

شماره کتابشناسی ملی:

۵۵۹۹۹۸۹

۱۵		سخنی با خواننده
۱۹		پیش‌گفتار
۲۰		اهمیت و ضرورت تحقق
۲۳		جایگاه سیره
۲۷		جایگاه کتاب‌های چهارگانه شیعه
۳۱		شیوه نگارش
۳۴		ساختار

فصل اول: نماز

۳۷		مقدمه
۳۸		آموزش کارهای عبادی
۳۹		نماز مهم‌ترین عبادت
۴۰		گفتار اول: مقدمات نماز
۴۰		۱. آموزش وضوء
۴۱		الف) وضوی پیامبر ﷺ
۴۲		ب) وضوی علی علیه السلام
۴۵		نکاتی در باب اهمیت وضوء

- ۴۷ وضو در حال تقیه
- ۴۸ (ج) توضیح امام رضا علیه السلام درباره وضو و مبطلات آن
- ۴۹ ۲. غسل
- ۵۰ ۳. تیمم
- ۵۱ ۴. مسجد، مکان نماز
- ۵۱ ۵. قبله
- ۵۲ جریان تغییر قبله از بیت المقدس به کعبه
- ۵۸ ۶. اوقات نماز
- ۶۱ اذان برای اعلام وقت نماز
- ۶۲ تثویب در اذان
- ۶۴ مؤذن پیامبر صلی الله علیه و آله
- ۶۵ فواید اذان
- ۶۵ گفتار دوم: رعایت نکاتی در هنگام نماز
- ۶۶ ۱. تکبیرة الاحرام
- ۶۷ ۲. تعویذ از شر شیطان و بلندگفتن بسم الله
- ۶۸ ۳. قرائت
- ۶۹ سوره‌های قرائت شده توسط معصومان در نماز
- ۶۹ الف) سوره توحید و قدر
- ۷۰ ب) خواندن مُعَوِّذَتَین
- ۷۰ ج) سوره جمعه و اعلی
- ۷۱ سکوت هنگام قرائت قرآن در نماز
- ۷۲ لزوم پاسخ دادن به سلام در نماز
- ۷۲ ۴. رکوع

۷۳	قیام پس از رکوع و ذکر آن
۷۵	۵. سجده
۷۷	آنچه سجده بر آن جایز است
۸۰	سجده برای رفع مشکل
۸۱	زیادی سجده، ضمانتی برای بهشت
۸۲	سجده‌های طولانی معصومان
۸۳	الف) دلیل تاقب شدن امام چهارم به سجده
۸۴	ب) امام صادق و امام کاظم علیهما السلام
۸۵	انتخاب موسی به پاسبری به جهت سجده
۸۶	بلند کردن دست‌ها
۸۶	قنوت در نماز
۸۷	گفتار سوم: نمازهای معصومان
۸۷	نماز امیرالمؤمنین علی علیه السلام
۸۹	نماز امام سجاده علیه السلام
۹۰	آموزش آداب نماز به حماد بن عیسی
۹۳	نکته‌ای درباره نماز حماد
۹۴	تحقیق و بررسی خبر حماد
۹۴	سه اشکال به خبر حماد
۹۶	پاسخ به اشکال اول
۹۸	پاسخ اشکال دوم
۱۰۱	پاسخ اشکال سوم
۱۰۳	نهی از استخفاف و سبک شمردن نماز
۱۰۴	گفتار چهارم: نماز جماعت

۱. برخورد شدید پیامبر با ترک‌کنندگان نماز جماعت ۱۰۴
۲. مرتب‌کردن صف‌های جماعت ۱۰۸
۳. اعلم شایسته‌ترین فرد برای امامت جماعت ۱۰۹
۴. توجه به ضعیفان ۱۱۰
۵. لباس پیش‌نماز ۱۱۱
۶. توجه به گریه بچه‌ها ۱۱۳
۷. اقامه نماز جماعت جدید پس از اتمام جماعت اول ۱۱۳
۸. شرکت زنان در نماز جماعت در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله ۱۱۴
۹. جماعت با خانواده ۱۱۹
۱۰. بدعت بودن جماعت در نماز مستحبی ۱۲۰
۱۱. نماز جماعت با اهل سنت ۱۲۳
- دیدگاه‌های مختلف روایات درباره نماز با عامه ۱۲۵
- ۱۲۷ تأکید نماز جماعت با عامه همراه با وضو ۱۲۷
۱۲. بیان مسائل پس از نماز جماعت ۱۲۷
۱۳. پیش‌نمازی و قرائت زنان در جماعت ۱۲۹
۱۴. نماز عید ۱۳۳
- ۱۳۳ وجوب نماز عید با حضور امام ۱۳۳
- سیره امام باقر علیه السلام در نماز عید ۱۳۴
- ۱۳۵ نقد و بررسی دیدگاه‌ها ۱۳۵
- ۱۳۷ جمع‌شدن جمعه و عید ۱۳۷
- ۱۴۰ آوردن زندانیان به نماز ۱۴۰
- ۱۴۱ نماز میت ۱۴۱
- شیوه نماز میت امیرالمؤمنین علیه السلام ۱۴۳

۱۴۴	اولویت حاکم برای نماز بر میت
۱۴۵	نماز میت بر منافق
۱۴۶	نماز فاطمه علیها السلام بر جنازه خواهرش
۱۴۸	اشکالات تاریخی بر این خبر
۱۴۹	دیگر نمازها
۱۵۰	نمازهای مستحبی
۱۵۰	گفتار پنجم: بررسی نمازهای ویژه معصومان
۱۵۰	خواندن هزار رکعت نماز در شبانه روز
۱۵۱	۱. سیره امیرالمؤمنین علیه السلام در خواندن هزار رکعت
۱۵۴	بررسی اخباری از هزار رکعت
۱۵۶	نقد گزارش مناقب شهر آشوب
۱۵۹	۲. سیره امام سجاده علیه السلام
۱۶۳	۳. سیره امام رضا علیه السلام
۱۶۴	بررسی خبر
۱۶۶	گفتار ششم: بررسی اخبار سهوالتبی در نماز
۱۶۶	اقسام روایات
۱۶۷	۱. ترک نماز صبح
۱۶۸	۲. پنج رکعت خواندن
۱۶۹	۳. اشتباه در قرائت
۱۶۹	۴. خواندن دو رکعت به جای چهار رکعت
۱۷۳	بررسی و نقد روایات
۱۷۴	۱. دیدگاه علمای شیعه درباره این اخبار
۱۷۴	الف) نظر صدوق و نقد آن توسط شهید اول

۱۷۵	ب) نقد شیخ مفید بر شیخ صدوق
۱۷۶	ج) دیدگاه شیخ طوسی
۱۷۷	د) دیدگاه دیگر علمای شیعه
۱۷۸	هابی اعتباری این اخبار به جهت تقیه
۱۷۹	۲. روایات اهل سنت درباره سهو النبی در نماز
۱۸۱	اشکالات و نکات
۱۸۱	الف) کشته شدن ذوالشمالین در بدر
۱۸۴	ب) نسبت دروغ به پیامبر صلی الله علیه و آله
۱۸۵	ج) اهداف سیاسی و از یاد بردن یک فضیلت
۱۸۷	د) مخالف با احکام نماز
۱۸۸	جمع‌بندی

فصل دوم: روزه

۱۹۱	مقدمه
۱۹۲	گفتار اول: اهمیت ماه رمضان و اعلام آن توسط حاکم
۱۹۲	نام ماه رمضان
۱۹۳	خطبه پیامبر صلی الله علیه و آله قبل از ماه رمضان
۱۹۴	اعلام رمضان و اعلام عید توسط حاکم اسلامی
۱۹۸	روایتی درباره اعلام عید فطر
۱۹۹	بررسی این خبر
۱۹۹	اشکالات سندی خبر
۲۰۰	اشکال متن
۲۰۳	گفتار دوم: اعمالی در ماه رمضان

۲۰۳	دعا در اول ماه رمضان
۲۰۵	دعا در ماه رمضان
۲۰۵	اطعام در روز اول ماه رمضان توسط امام سجاد علیه السلام
۲۰۶	اعتکاف پیامبر در دهه آخر رمضان
۲۰۷	گفتار سوم: احکامی در خصوص روزه
۲۰۷	توصیه به روزه گرفتن پسر بچه‌ها از نه سالگی
۲۰۹	مزمزه خدا در زمان روزه توسط فاطمه علیها السلام
۲۱۰	درست نبودن روزهٔ مریض
۲۱۱	ممنوعیت گرفتن روزه در سفر
۲۱۲	جمع‌بندی

فصل سوم: حج و عمره

۲۱۵	مقدمه
۲۱۶	گفتار اول: اهتمام به حج و ابعاد مختلف آن
۲۱۶	بازگویی و تبیین مسائل حج توسط معصومان
۲۱۷	اهمیت و ثواب حج
۲۱۹	سفرهای حج معصومان
۲۲۰	توصیه معصومان به شرکت در حج
۲۲۰	بعد فرهنگی - اجتماعی حج
۲۲۱	دیدارهای معصومان در سفرهای حج
۲۲۲	۱. دیدار با علمای اسلامی
۲۲۵	۲. دیدار و برخورد با حاکمان
۲۳۰	۳. پاسخ به پرسش‌های مسلمانان

- ۲۳۲..... ۴. دیدار با افراد زندیق و ضد مذهب
- ۲۳۴..... گفتار دوم: حج و عمره‌های پیامبر صلی الله علیه و آله
- ۲۳۵..... حج‌های پیامبر صلی الله علیه و آله
- ۲۳۵..... ۱. یک بار حج پس از هجرت
- ۲۳۵..... ۲. ده بار حج قبل از هجرت
- ۲۳۶..... ۳. بیست بار حج
- ۲۳۸..... دو اشکال در آمار حج پیامبر
- ۲۳۸..... پاسخ اشکال اول: جمع روایات ده و بیست بار
- ۲۴۱..... پاسخ اشکال دوم: علت پنهان‌کاری پیامبر صلی الله علیه و آله در حج
- ۲۴۱..... ۱. به جهت قول به نسی
- ۲۴۱..... نقد و بررسی
- ۲۴۲..... ۲. رفتن به عرفات
- ۲۴۴..... نبودن پنهان‌کاری در اصل حج
- ۲۴۷..... علت اشتباه
- ۲۴۹..... نتیجه‌گیری
- ۲۵۰..... عمره‌های حضرت
- ۲۵۲..... گفتار سوم: آخرین حج پیامبر
- ۲۵۱..... دعوت پیامبر برای حج
- ۲۵۳..... حرکت از مدینه
- ۲۵۴..... در میقات ذوالحلیفه
- ۲۵۵..... مشکل اسماء همسر ابوبکر
- ۲۵۶..... ورود به مکه
- ۲۵۶..... ورود به مسجد الحرام و طواف

۲۵۷	سعی
۲۵۷	سخنان حضرت پس از سعی
۲۵۸	ادامه حج پیامبر
۲۵۹	روز عید قربان
۲۶۰	معد سیاسی حج
۲۶۰	الف) خطبه پیامبر ﷺ در منا
۲۶۴	ب) خطبه پیامبر ﷺ در دیگر منابع
۲۶۶	انجام اقسام حج
۲۶۸	گفتار سوم: بررسی تعداد حج های امامان شیعه
۲۶۹	حج های پیاده امام حسن علیهما السلام
۲۶۹	۱. بیست بار حج پیاده
۲۷۱	۲. بیست و پنج حج پیاده
۲۷۲	۳. پانزده بار حج پیاده
۲۷۳	نقد و بررسی
۲۷۹	تعداد سفرهای حج امام سجاد علیهما السلام
۲۷۹	۱. چهل حج
۲۷۹	نقد و بررسی
۲۸۱	۲. بیش از بیست حج
۲۸۲	۳. ده سال
۲۸۲	نگاهی به اخبار حج امام سجاد علیهما السلام
۲۸۴	گفتار چهارم: کمک به بنای کعبه و توسعه مسجدالحرام
۲۸۴	۱. کمک امام سجاد علیهما السلام در بنای کعبه
۲۸۵	۲. نصب حجر توسط امام سجاد علیهما السلام

- ۲۸۶ ۳. حمایت فقهی امام کاظم علیه السلام از توسعه مسجدالحرام
- ۲۸۷ جمع‌بندی
- ۲۸۹ کتابنامه

نمایه‌ها

- ۳۱۵ آیات
- ۳۱۸ روایات
- ۳۳۵ موضوعات
- ۳۴۸ اعلام و مشاییر
- ۳۵۰ کتاب‌ها
- ۳۵۱ مکان‌ها

سخنی با خواننده

کتاب اربعه از مهم‌ترین آثار و مجموعه‌های حدیثی شیعه است که از دیرباز مورد توجه بوده و منبعی ارزنده برای استخراج احکام فقهی و عقاید دینی است. نویسندگان آن از بزرگ‌ترین دانشمندان شیعه و دارای آثار متعددی بوده و از جایگاه والایی برخوردار هستند. این کتاب‌ها از زمان تألیف در قرن چهارم و پنجم مورد اعتماد عالمان شیعه بوده و همواره بر حفاظت و استنساخ آنها تأکید داشته‌اند. این آثار بیشتر منبع فقهی بوده و به ابعاد دیگر آنها از جمله تاریخ و سیره معصومان علیهم‌السلام کمتر توجه شده است. در حالی که این کتاب‌ها منبعی ارزشمند برای شناخت سیره اهل بیت علیهم‌السلام به شمار رفته و تبیین محققانه و سیره زندگانی رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و فرزندان گرامی‌شان با استفاده از روایات رسیده و ثبت‌شده در این آثار ضروری و جای آن در میان پژوهش‌های تاریخ و سیره خالی است. ارائه سیره معصومان علیهم‌السلام از کتب اربعه دستورالعمل عینی برای سبک زندگی و رفتار منطقی مسلمانان در ابعاد مختلف فرهنگی، آموزشی، اجتماعی، عبادی، سیاسی، نظامی و اقتصادی است که از منابع معتبر استخراج شده و می‌تواند ما را از افتادن در ورطه اخبار نادرست و جعلی باز دارد.

پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام که واکاوی و تبیین دقیق سیره معصومان علیهم السلام را سرلوحه کار خویش قرار داده است، پس از واگذاری این موضوع به یکی از علاقه‌مندان پژوهشگران توانمند این عرصه، هرکدام از موضوعات سیره را در کتابی سامان داد و در اختیار علاقه‌مندان و پیروان اهل بیت علیهم السلام گذاشت.

کتاب حاضر که محصول تلاش فکری و علمی حجت‌الاسلام و المسلمین جناب آقای علی اکبر ذاکری است، پرداختی کمتر صورت گرفته سیره عبادی حضرت محمد صلی الله علیه و آله، حضرت زهرا علیها السلام و ائمه اطهار علیهم السلام است.

بی تردید اجرای این به هوش و غنای علمی آن علاوه بر نویسنده مدیون تلاش‌های ارزنده مدیر محترم پیشین گروه سیره اهل بیت علیهم السلام حجت‌الاسلام و المسلمین آقای دکتر مصطفی صادقی، ناظر پژوهشی حجت‌الاسلام و المسلمین جناب آقای دکتر محمدکاظم رحمان‌ستایش، ارزیاب محترم حجت‌الاسلام و المسلمین آقای حسین عبدالمحمدی و اعضای محترم شورای پژوهشی پژوهشکده آیت‌الله محمدهادی یوسفی‌عروی حجت‌الاسلام آقایان: رمضان محمدی، محمدجواد صاحبی، سیدقاسم رزاقی، علی الهی‌نادر، آقایان دکتر نعمت‌الله صفری‌فروشانی و دکتر سیدحسین فلاح‌زاده مدیر محترم امور پژوهشی حجت‌الاسلام و المسلمین مهدی نورمحمدی، کارشناس محترم گروه حجت‌الاسلام آقای سیدرسول کاظمی‌نسب و آقای مهدی بنی‌حسن است که جا دارد از زحمات و تلاش‌های ایشان قدردانی به عمل آید.

از رئیس محترم پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر نجف لک‌زایی تشکر می‌کنم که بدون پشتیبانی و یاریگری بی‌دریغ و مؤثر ایشان، پژوهش حاضر به سرانجام نمی‌رسید.

همچنین بایسته و شایسته است از اداره نشر پژوهشگاه که فرایند آماده‌سازی اثر و چاپ و نشر آن را برعهده داشتند سپاسگزاری کنم.

پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت (علیهم‌السلام) در راستای حیات و بالندگی علم و دانش، آثار خود را در اختیار جامعه علمی قرار داده، پیشاپیش از انتقادهای پیشنهادهای علمی همه استادان، صاحب‌نظران و پژوهشگران محترم استقبال می‌کند. امید است این فعالیت‌های علمی زمینه‌ساز رشد و پویایی دانش تاریخ و به دنبال آن تمدن اسلامی گردد.

دکتر حمیدرضا مطهری

رئیس پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت (علیهم‌السلام)

پیش‌گفتار

پیروی از اسوه الگوی یکی از راه‌های تربیتی در اسلام است. پیشرفت یک جامعه به فرهیختگان آن بستگی دارد که به عنوان الگو مطرح‌اند. مردم همیشه انسان‌های برجسته، سخت‌کوش، درس‌آموخته را الگوی خود در سبک زندگی قرار می‌دهند. سیره عملکرد و روش زندگی بزرگان است و الگوگیری از آنان عمل به سیره ایشان می‌باشد. قرآن حضرت ابراهیم^۱ و پیامبر اسلام ﷺ را اسوه دیگر مسلمانان قرار داده و می‌خواهد از این اسوگان حسنه پیروی کنیم.^۲ این اثر به سیره رسول خدا ﷺ و اهل بیت علیهم السلام که جزو برترین انسان‌ها هستند، پرداخته است. منظور از اهل بیت فاطمه^۳ دختر گرامی پیامبر، حضرت علی^۴ و یازده تن از فرزندان ایشان هستند که آنان را امام و مجموع چهارده نفر را معصوم می‌نامیم. کتاب حاضر سیره عبادی این بزرگان از مهم‌ترین و معتبرترین منابع حدیثی شیعه یعنی کتاب‌های چهارگانه شیعه است، به این امید که شمع روشنائی بخش برای سبک زندگی افراد باشد.

۱. قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ (ممتحنه: ۴).

۲. لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ (احزاب: ۲۱).

لازم است در مقدمه نکاتی به اجمال درباره اهمیت و ضرورت بحث و مفاهیم مطرح در عنوان کتاب تقدیم شود که مفصل آن در جلد اول با عنوان «درآمدی بر سیره معصومان علیهم السلام در کتاب‌های چهارگانه شیعه» آمده است.

اهمیت و ضرورت تحقیق

پرداختن به کتاب‌های چهارگانه شیعه و استخراج سیره پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام از آنها اهمیت زیادی دارد. این کتاب‌ها عبارت‌اند از: کتاب الکافی، تألیف ثقة الاسلام محمد بن یعقوب کلینی (۳۲۹ق) من لایحضره الفقیه تألیف محمد بن علی بن بابویه معروف به شیخ صدوق (۳۸۱ق) و دو کتاب الاستبصار فیما اختلف فیہ الأخبار و تهذیب الأحکام از محمد بن حسن طوسی معروف به شیخ طوسی (۴۸۰ق) که به محدث‌های سه گانه مشهورند. این تحقیق که نخستین بررسی پژوهشی سیره در کتب اربعه است، اهداف زیر را پی جویی می‌کند:

۱. بیان سیره در این کتاب‌ها، به جهت پراگماتیسم، نه فقط برای شیعیان ارزشمند است، بلکه اهتمام بزرگان شیعه را به سیره نشان می‌دهد. با این همه باید پرسید آیا نویسندگان کتب اربعه بهای لازم را به سیره می‌دادند؟ اساساً سیره در هندسه فکری آنان چه نقشی داشته است. نقل حوادث و وقایع در ادب مختلف فقهی نشان می‌دهد سیره و عمل معصومان نزد آنان از جایگاه خاصی برخوردار بوده است. ثقة الاسلام کلینی عنایت خاصی به سیره در کافی داشته، شیخ صدوق در کتاب من لایحضره الفقیه به نقل سیره بسیار توجه کرده و از این حیث در مرتبه بعد از کلینی قرار دارد، شیخ طوسی در تهذیب الأحکام نسبت به حجم کتاب، کمتر به سیره نظر داشته، اما در کتاب الخلاف و المبسوط بسیار به نقل سیره پرداخته است.

این نکته نشان می‌دهد سیره برخلاف آنچه در اندیشه برخی اصولیان مطرح است، از جایگاه والایی برخوردار بوده است.

۲. واقعیت این است اهل سنت به کتب صحاح و سنن خود توجه بیشتری دارند، به‌ویژه به صحیح بخاری. شرح‌ها و ترجمه‌های مختلف حاکی از این واقعیت است. اما اکثر شرح‌های دانشمندان شیعه به این چهار اثر به دوران صفویه بر می‌گردد. علمای بعدی کمتر به شرح این آثار پرداخته‌اند و اگر پرداخته‌اند در جهت پاسخ‌گویی به شبهاتی است که به این کتاب‌ها به‌ویژه کافی شده است و فقط از من لایحضره الفقیه و اخیراً کافی ترجمه کاملی وجود دارد. ما در این اثر، بخشی از احادیث سیره‌ای کتاب‌های چهارگانه شیعه را در اختیار خوانندگان قرار می‌دهیم تا بیشتر با این آثار فاخر و گران‌قدر شیعه آشنا شوند.

۳. نکته دیگری که باعث شد به طرح سیره در کتب اربعه پرداخته شود، این است که متأسفانه کتاب‌های چهارگانه شیعه در حوزه‌های علمیه متروک واقع شده است. نگاهی به چاپ و شمار این کتب این نکته را تأیید می‌کند. آنچه از ذاکره حوزه استفاده می‌شود، این است که مجتهدان بیشتر به وسائل الشیعه مراجعه می‌کنند و مبنای درس استادان و اجتهاد علما وسائل است. بسیاری از طلاب وسائل الشیعه را در منزل دارند و به آن مراجعه می‌کنند؛ در حالی که با کتاب شریف کافی، من لایحضره الفقیه، تهذیب الأحکام و استبصار بیگانه‌اند. خدا را به اصول کافی و روضه کافی توجه دارند. دلیل روشن دیگر آن، تحقیقات و چاپ‌های متعدد وسائل الشیعه است.

بررسی سیره در کتب اربعه نشان می‌دهد این کتاب‌ها دارای دُرهای گران‌بهایی هستند که با وجود وسائل الشیعه از یاد رفته‌اند. مشکل دیگر وسائل،

تقطیع احادیث است که امکان دسترسی به کل خبر را سخت کرده است. به همین جهت برداشت از روایات و استنباط حکم شرعی متفاوت می‌شود.

۴. نکته مهم دیگر توجه به آشتی فقه و سیره است. گاهی اهل علم در منابر مطالبی از سیره معصومان بیان می‌کنند که با احکام فقهی به‌ظاهر متفاوت است. اگر ما سیره را از منابع اولیه که دارای سند معتبر هستند، استخراج کنیم، دیگر معنا ندارد فقه با سیره معصوم مخالف و متفاوت باشد؛ زیرا سیره یکی از منابع احکام است. اما چون آنچه از سیره نقل می‌شود، تاریخ تلقی می‌شود و از کتب تاریخی نقل می‌گردد نه منابع حدیث معتبر، نوعی تضاد بین احکام فقهی و سیره معصومان ظهور و بروز می‌کند. این تضاد از یک طرف فقه را از عرصه زندگی دور نگه می‌دارد و از جانب دیگر سیره را برای مردم، غیر عملی و در حد یک فضیلت خاص تنزل می‌دهد؛ درحالی‌که می‌توان حکم صریح فقهی را از سیره استنباط کرد. اشکال همراه بودن اعمال ائمه علیهم السلام با سیره درباره احادیث هم صادق است.

استخراج سیره از کتب اربعه تا حدودی این مشکل را برطرف می‌کند؛ چون‌که سیره از منبعی معتبر نقل می‌شود که در فقه هم قابل استناد و کار برد است.

۵. مراجعه به کتب اربعه ما را در درک وضعیت سیاسی، اجتماعی دوران امامت معصومان کمک می‌کند. گاهی حادثه‌ای خاص در یک باب فقهی و در ذیل مسئله‌ای آمده که به آسانی خواننده نمی‌تواند به آن دست یابد یا حتی تصور کند که چنین مطلبی در چنین بابی وجود دارد؛ در مثل حدیثی در اهمیت تولد امام جواد علیه السلام در ذیل روایتی در باب موز آمده است. امام رضا علیه السلام درحالی‌که به فرزندش در منا موز می‌داد، وی را مولودی بابرکت در اسلام دانست.^۱

۱. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۶، ص ۳۶۱، ح ۳ «هَذَا الْمَوْلُودُ الَّذِي لَمْ يُولَدْ فِي الْإِسْلَامِ مِثْلُهُ مَوْلُودٌ أَكْثَمُ بَرَكَهَةً عَلَيَّ شَيْعَتِنَا مِنْهُ، بَابُ الْمَوْزِ».

همچنین گوشه‌ای از وضعیت سیاسی - اجتماعی زمان موسی بن جعفر علیه السلام را می‌توان از خبری به دست آورد که ذیل اخبار مربوط به بابی فقهی غیر مرتبط با موضوع آمده است. شخصی در ایام حج در منی می‌خواهد مسئله‌ای در این باره از موسی بن جعفر علیه السلام بپرسد، ایشان می‌گوید آخر شب که رفت و آمدها کم شد، برای پرسیدن سؤال نزد ما بیا.^۱ بدیهی است کسی که می‌خواهد بخشی از سیره امام کاظم علیه السلام را بداند و از محدودیت‌های سیاسی زمان ایشان مطلع شود، تصور نمی‌کند درباره محدودیت‌های دوران زندگانی موسی بن جعفر علیه السلام به جستجو درچنین بابی بپردازد. این در حالی است که همین روایت را صاحب وسائل الشیعه نقل کرده است. ولی تمام مقدمات آن را حذف و فقط قسمت پرسش از امام را آورده است.^۲

۶. یکی از موضوعات مورد توجه ما، نقد و بررسی و تحلیل برخی از نکات تاریخی و اخبار مشهوری است که گاه به عنوان یک فضیلت و امتیاز تلقی شده است؛ اما با حقایق تاریخی ناسازگار است و همین دسته اخبار باعث انتقاداتی به کتب اربعه شده است. ما به تناسب به نقد آنها می‌پردازیم.

جایگاه سیره

از آنجاکه عنوان اصلی تحقیق سیره است، آگاهی اجمالی از جایگاه سیره لازم است. سیره بخشی از سنت است؛ لذا اول باید سنت را شناخت تا به جایگاه سیره دست یافت:

۱. همان، ج ۳، ص ۹۲.

۲. شیخ حر عاملی؛ وسائل الشیعه، ج ۲، ص ۲۷۲.

۱. سنت که یکی از چهار منبع احکام است، به معنای دستورهای پیامبر و احکامی است که آن حضرت بیان کرده است^۱ و در برابر آن بدعت است^۲ و به معنای استحباب یکی از احکام پنج‌گانه است.^۳ علمای اصولی سنت را سه قسم می‌دانند: قول، فعل و تقریر پیامبر صلی الله علیه و آله.^۴ شیعه سنت را شامل سیره امامان معصوم نیز می‌داند. شماری از علمای اهل سنت، عمل صحابی را نیز جزو سنت قرار داده‌اند.^۵ سنت دارای تقسیمات مختلفی است که در کتاب‌های فقهی و اصولی به آن اشاره شده است، مانند سنن زوائد (مانند لباس پوشیدن پیامبر)^۶ و سنن هدی (کارهای مستحبی)^۷ و میزان حجیت و تبعیت از آن نیز مورد توجه قرار گرفته است.

۲. سیره بخش عملی یا قسمت فعل از سنت است. سیره در لغت از سیر و حرکت و بر وزن فعله است. از این روی به معنای نوع فعل و عمل معصوم است^۹ که به دو قسم روش فردی و اجتماعی تقسیم می‌شود. معنای دوم آن که

۱. شیخ صدوق؛ معانی الأخبار؛ ص ۱۵۵ «السُّنَّةُ مَا سَرَّ رَسُولُ اللَّهِ».
۲. ابن شعبه حرانی؛ تحف العقول؛ ص ۲۱۱. شیخ صدوق؛ معانی الأخبار؛ ص ۱۵۵ «در کتاب اول آمده: قَال: أَمَا السُّنَّةُ فَسُنَّةُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَمَا الْبِدْعَةُ فَمَا خَالَفَهَا».
۳. علی اکبر غفاری؛ تلخیص مقیاس الهدایه؛ ص ۱۲.
۴. شیخ بهایی؛ زبدة الأصول؛ ص ۱۸۰. مولا احمد اردبیلی؛ مجمع الفائده والبرهان؛ ج ۳، ص ۲۱۶ «تعریف زبده: السُّنَّةُ هِيَ قَوْلُ النَّبِيِّ ﷺ أَوْ فِعْلُهُ أَوْ تَقْرِيرُهُ».
۵. حاکم نیشابوری؛ المستدرک علی الصحیحین؛ ج ۱، ص ۵۱۰ و ج ۴، ص ۳۲۹ «وَقَدْ أَسْمَعُوا عَلِيَّ أَنْ قَوْلَ الصَّحَابِيِّ سُنَّةٌ».
۶. سیدعلی خان مدنی شیرازی؛ ریاض السالکین؛ ج ۷، ص ۲۰۴، و ج ۶، ص ۴۰۳ (مشابه آن).
۷. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۳، ص ۴۴۳. شیخ طوسی؛ تهذیب الأحکام؛ ج ۲، ص ۴.
۸. فخرالدین طریحی؛ مجمع البحرین؛ ج ۳، ص ۳۴۰.
۹. حسن مصطفوی؛ التحقیق فی کلمات القرآن؛ ج ۵، ص ۲۸۸.

در احادیث نیز آمده، به معنای روش برخورد و رفتار با دیگران در جهاد است.
 ۱ در زمان امام صادق (ع) این معنا رایج بوده^۲ و ققها نیز آن را به همین معنا می‌شناختند. به همین جهت در شماری از کتاب‌های فقهی از کتاب جهاد، تعبیر به کتاب سیره، شده است.^۳ به مرور سیره توسع یافته و مشمول شرح حال بزرگان نیز می‌شود^۴ که امروز این معنا رایج است.

۳. منظور از سیره در اینجا فعل و عمل است. ممکن است گفته شود سیره بر نوع و هیئت عمل دلالت می‌کند که بیش از یک بار رخ داده باشد. به همین علت برخی سیره را به معنای اختصاص داده‌اند که در آن واژه «کان» با فعل مضارع آمده باشد؛ زیرا دلالت بر استمرار دارد. آنان این موارد را سیره تلقی کرده‌اند نه گزارش هر فعل و عمل معصوم. در برابر این دیدگاه می‌توان گفت: در روایات ما از عمل و فعل معصومان که یک بار و در یک حادثه رخ داده، تعبیر به سیره شده است. امام صادق (ع) فرمود امیر مؤمنان (ع) با مردم بصره و اصحاب جمل را سیره شمرده؛ در حالی که یک بار رخ داده است.^۵ همین موضوع درباره سیره امام زمان (ع) نیز نقل شده است.

۴. اعتبار سیره پیامبر (ص) و اهل بیت (ع) به سه دلیل است و به همین سه جهت باید از آنان تبعیت کرد:

۱. احمد بن محمد فیومی؛ مصباح المنیر؛ ص ۲۹۹.
۲. شیخ ابوجعفر محمد بن حسن طوسی؛ تهذیب الأحکام؛ ج ۶، ص ۱۴۵.
۳. همو، الخلاف؛ ج ۵، ص ۵۱۷.
۴. حاجی خلیفه؛ کشف الظنون؛ ج ۲، ص ۱۰۱۲.
۵. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۵، ص ۱۲. شیخ ابوجعفر محمد بن حسن طوسی؛ تهذیب الأحکام؛ ج ۴، ص ۱۱۶.
۶. محمد باقر مجلسی؛ بحار الأنوار؛ ج ۵۲، ص ۳۸۸.

الف) سیره بخشی از سنت است و عمل معصوم برای دیگران حجت و قابل احتجاج و پیروی است. به همین سبب به آنان حجت الهی می‌گویند.^۱ کلینی در اصول کافی در کتاب «حجه» به مسائل نبوت و امامت پرداخته است.

ب) عصمت پیامبر و اهل بیت دلیلی دیگر بر اعتبار سیره آنان است. دلیل عصمت آیه تطهیر است^۲ که در مرحله اول شامل پنج تن آل عبا (پیامبر، علی، فاطمه، حسن و حسین علیهم السلام) می‌شود^۳ و به دلیل سخنان پیامبر،^۴ شامل دیگر امامان معصوم نیز می‌گردد.

ج) در قرآن پیامبر اسوه نیکو معرفی شده^۵ که نشان می‌دهد فعل و عمل حضرت می‌تواند الگوی مناسبی برای مسلمانان باشد. افزون بر این معصومان خود را اسوه دانسته و مردم را به پیروی از خویش دعوت می‌کردند.^۶

چگونگی پیروی از فعل پیامبر صلی الله علیه و آله و اسوه قرار دادن ایشان و دیگر معصومان و بزرگان باعث شده رفتار آنان را به دو دسته کلی تقسیم کنند: امور عادی و

۱. شیخ صدوق؛ الأمالی؛ ص ۱۳۳. محمدباقر مجلسی؛ بحار الأنوار؛ ج ۳۶، ص ۲۲۸. ابوجعفر محمد بن علی طبری؛ بشارة المصطفی؛ ص ۲۴.

۲. احزاب: ۲۱ «وَأَنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا»

۳. محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ ج ۱، ص ۲۹۴ و ج ۳، ص ۸۳. قاضی نعمانی؛ مفاتیح؛ ج ۱، ص ۳۷. شیخ صدوق؛ علل الشرائع؛ ج ۱، ص ۲۰۵. محمد بن حسن طوسی؛ الأمالی؛ ج ۱، ص ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۹۹. محمدباقر مجلسی؛ بحار الأنوار؛ ج ۲۱، ص ۲۸۱ و ج ۳۵، ص ۱۲۵.

۴. شیخ صدوق؛ عیون أخبار الرضا علیه السلام؛ ج ۱، ص ۶۴. همو، کمال الدین و شمس النعمان؛ ج ۱، ص ۲۸۰. علی بن محمد خزاز رازی قمی؛ کفایة الأثر؛ ص ۱۹.

۵. احزاب: ۲۱.

۶. شیخ ابوجعفر محمد بن حسن طوسی؛ الغیبه؛ ص ۴۲؛ علی بن جعفر عریضی؛ مسائل؛ ص ۳۴۸. محمدباقر مجلسی؛ بحار الأنوار؛ ج ۴۹، ص ۲۷.

۷. فلکم فی اسوة (ابوجعفر محمد بن علی طبری؛ تاریخ الامم و الملوک؛ ج ۴، ص ۳۰۴. ابن اثیر جزیری عزالدین)؛ الکامل؛ ج ۴، ص ۴۸. شهاب الدین احمد نویری؛ نهایة الإیراب؛ ج ۲۰، ص ۴۱۹.

امور دینی. پیروی در مسائل دینی، به تناسب وضعیت آن مسئله، زمانی واجب و گاهی مستحب و گاهی مباح است و در امور عادی پیروی مرجح و مباح است.

جایگاه کتاب‌های چهارگانه شیعه

تبیین جایگاه کتاب‌های چهارگانه می‌تلبد نگاهی اجمالی به سیر تدوین حدیث تا زمان نگارش این کتب داشته باشیم. سیر تدوین حدیث در شیعه با اهل سنت متفاوت است. شبهه هیچ‌گاه نگارش حدیث را ممنوع ندانسته؛ لذا آثار مکتوبی از امیرمؤمنان (علیه السلام) و دیگر امامان شیعه باقی مانده است. امیرمؤمنان (علیه السلام) یاران خود را به تدوین حدیث تشویق می‌کرد.^۱

نگارش‌های یاران ائمه در آغاز دو دسته بود؛ اصل و کتاب. اصل به اثری گفته می‌شود که از سخنان معصوم برای اولین بار گردآوری شده است و کتاب آثاری است که از اصول و کتب دیگران و با عناوینی خاص تدوین شده است.^۲ اصول اولیه شیعه چهارصد اصل بوده است که شاگردان ائمه به‌ویژه شاگردان امام صادق (علیه السلام) تدوین کرده‌اند.^۳

بنابراین تدوین حدیث توسط شیعیان در مرحله اول به صورت اصل و کتاب بوده است. در مرحله دوم جمعی از فقها بخشی از اصول و کتب شیعه را

۱. محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ ج ۱، ص ۶۱-۶۴. عیاشی سمرقندی؛ تفسیر العیاشی؛ ج ۱، ص ۴.

۲. احمدی میانجی؛ مکاتیب الأئمة (علیهم السلام)؛ ج ۵، ص ۱۴.

۳. آقابزرگ تهرانی؛ الذریعه؛ ج ۲، ص ۱۲۵.

۴. ابن شهر آشوب؛ معالم العلماء؛ ص ۳. شیخ حر عاملی؛ وسائل الشیعه؛ ج ۳۰، ص ۲۰۸. ابوعلی فضل

بن حسن طبرسی؛ اعلام الوری بأعلام الهدی؛ ج ۲، ص ۲۰۰.

در آثاری گرد آورده‌اند که به آنها جوامع اولیه می‌گویند.^۱ حدود بیست جامع از جوامع شیعه در آثار گذشتگان معرفی شده است. اولین کتاب با نام جامع را عبيدالله حلبی در زمان امام صادق علیه السلام و بعد احمد بن ابی نصر بزنطی در زمان امام رضا علیه السلام نگاشته است. ابن ادریس بخشی از اخبار جامع بزنطی را نقل کرده است.^۲ در مرحله سوم احادیث بیشتر این اصول، کتب و جوامع اولیه در کتب اربعه گردآوری شده‌اند. صدوق در مقدمه من لایحضره الفقیه تعدادی از اصول را یاد می‌کند. اکنون فقط شانزده اصل از آن اصول، جداگانه موجود است؛ درحالی‌که شیخ طوسی در کتاب فهرست خود که آن را به معرفی اصول و کتاب‌های شیعه اختصاص داده است،^۳ حدود ۶۳ اصل را معرفی کرده است که اکنون خبری از آنها نیست؛ گرچه اخبار آنها در آثار شیعه نقل شده است.

بنابراین و طبق تصریح آیت‌الله العظمی بروجردی کتب اربعه جزو جوامع ثانویه^۴ و مرحله سوم حدیث‌نگاری شیعه هستند. درواقع کتب اربعه شامل مجموعه‌ای از اصول، کتب و جوامعی است که بزرگان شیعه در گذشته نوشته‌اند و این سه عالم یزرگوار ثقة الاسلام کلینی، شیخ صدوق و شیخ طوسی در این مجموعه‌ها با تقسیم‌بندی قابل قبولی تدوین و برای ما به جای گذاشته‌اند. این

۱. آقاحسین بروجردی؛ الیدر الزاهر فی صلاة الجمعة و المسافر؛ ص ۴۳. علی بن الحکم، ابن ابی عمیر، بزنطی، حسن بن علی بن فضال و حسن بن محبوب جزو کسانی هستند که جوامع اولیه را نگاشتند.

۲. ابن ادریس؛ السرائر؛ ج ۳، ص ۵۷۲.

۳. شیخ صدوق؛ من لایحضره الفقیه؛ ج ۱، ص ۳.

۴. شیخ ابوجعفر محمد بن حسن طوسی؛ فهرست کتب الشیعه؛ ص ۲-۳.

۵. آقاحسین بروجردی؛ رسالة فی الخمس؛ ص ۳۷۶. همو، نهایة التقرير؛ ج ۱، ص ۹۴. جوامع بعدی عبارت‌اند از وسائل الشیعه حر عاملی، وافی فیض کاشانی و بحار الانوار علامه مجلسی.

کتاب محور اصلی فقه شیعه و مسائل کلامی شیعه است و چون احادیث آن از اصول و کتب اولیه شیعه گرفته شده، از اعتبار و جایگاه خاصی برخوردارند. به گونه‌ای که در مساجد قرائت و تدریس می‌شدند.^۱

بحر العلوم درباره کتاب کافی می‌نویسد: «کتابی مهم، دارای سود زیاد و بی‌ظیر است و بر تمام کتاب‌های حدیثی برتری دارد، از جهت نیکویی ترتیب و دقت».^۲ کتاب فقیه در اهمیت به گونه‌ای است که برخی، روایات آن را بر روایات دیگر کتب اربعه ترجیح می‌دهند.^۳ بحر العلوم درباره تهذیب می‌نویسد: «تهذیب کافی است برای فقیه در آنچه از روایات احکام بر می‌گزیند و در بیشتر اوقات از دیگر کتب بی‌نیاز است».^۴ در اهمیت تهذیب و استبصار می‌افزاید: این دو مشتمل بر فقه و استدلال است و تنبیه بر اصول و رجال و جمع بین اخبار و جمع بین نقل و اعتبار.^۵ استبصار مواردی از اخبار است که شیخ طوسی در تهذیب به توضیح آن پرداخته یا بین اخبار مختلف جمع کرده است.

نویسندگان کتب اربعه بنا بر ملاک‌ها و قرائنی که خود می‌شناختند و در کلام صدوق در مقدمه من لایحضره الفقیه نمونه‌هایی از آن آمده، به احادیث اعتماد می‌کردند؛ ولی به مرور این قرائن از بین رفت شماری از بزرگان، شواهد و قرائنی را که علما در گذشته به آن اعتماد داشتند، بیان کرده‌اند. شیخ بهائی در مشرق الشمسین قرائنی را که علما در گذشته به آن اعتماد می‌کردند این گونه بیان کرده است:

۱. ابوالعباس احمد بن علی نجاشی؛ رجال النجاشی؛ ص ۳۷۷.

۲. سیدمهدی بحر العلوم؛ الفوائد الرجالیه؛ ج ۳، ص ۳۳۰.

۳. میرزا حسین نوری؛ مستدرک الوسائل؛ ج ۱، ص ۳۰.

۴. سیدمهدی بحر العلوم؛ الفوائد الرجالیه؛ ج ۳، ص ۲۲۹.

۵. همان.

۱. وجود حدیثی در بسیاری از اصول چهارصدگانه‌ای که از مشایخشان با اسناد متصل به معصوم نقل کرده‌اند.

۲. تکرار حدیث در یک یا دو اصل از اصول چهارصدگانه با طریق‌ها و سندهای متعدد معتبر.

۳. وجود حدیث در اصلی که انتساب آن به یکی از افرادی که اجماع بر تصدیق آنان معروف است؛ مانند زراره، محمد بن مسلم، صفوان بن یحیی و احمد بن ابی نصر بزنطی.

۴. وجود حدیث در یکی از کتاب‌هایی که بر یکی از امامان عرضه شده و آن حضرت بر مؤلف آن درود فرستاده‌اند و آن را تأیید کرده‌اند؛ مانند کتاب عیدالله حلبی که بر امام صادق علیه السلام عرضه شده است.

۵. دریافت حدیث از یکی از کتاب‌هایی که بین گذشتگان اعتماد به آن شایع و معروف بوده است و نویسنده آن از فرق ناجیه امامیه باشد؛ مانند کتاب نماز حریر بن عبدالله سجستانی و کتاب‌های شیعیان سعید (حسن و حسین بن سعید اهوازی). آن‌گاه بیان می‌کند فاصله ما با اصول اولیه باعث شده است علمای ما اصطلاح جدید صحیح را وضع کنند.^۱

صاحب معالم (م ۱۰۱۱ ق) نیز این نکته را بیان کرده و می‌نویسد: در گذشته به جهت وجود قراین فراوانی که نشانه درستی خبر بود - گرچه خبر به اصطلاح امروز ضعیف باشد - به آن اعتماد می‌کردند؛ اما به مرور زمان که این قرینه‌ها را شواهد از بین رفت، خبر فقط با اسناد ارائه گردید و متأخران ناچار شدند اخبار را خالی از شک و تردید کنند. به همین دلیل به وضع اصطلاح جدید خبری روی

آوردند و حدیث را به چهار قسم صحیح، حسن، موثق و ضعیف تقسیم کردند که این موضوع در آثار احمد بن طائوس (م ۶۷۳ ق) و شاگردش علامه حلی (م ۷۲۶ ق) مشاهده می‌شود.^۱ این تقسیم‌بندی که از قرن هفتم شروع شد، امروزه امری پذیرفته شده بین علمای شیعه است.

به همین جهت علامه مجلسی در آغاز مرآت العقول بیان می‌کند هر خبری که در این اصل هست، عمل به آن رواست؛ اما این بدان معنا نیست که نباید به سند آن توجه کرد.^۲ ما در این کتاب به سیره می‌پردازیم که عمل معصوم است. طبیعی است انجام آن برای دیگران هم روا باشد.

شیوه نگارش

کتاب اربعه منابع اصلی این کتاب است. برای دستیابی به سیره در این کتب، مدتی به مطالعه و فیش‌برداری کتب اربعه که موضوع آن ۲۶ جلد است، پرداختیم و موارد قابل استفاده و استناد در سیره همراه با عناوین مختلف را استخراج کردیم و در کتب و ابواب مختلف فقهی جداگانه تدوین کردیم.

اساس پژوهش گزارش توصیفی - تحلیلی است. در مواردی به نقد و بررسی گزارش‌های کتب اربعه پرداخته و اشکالات برخی گزارش‌ها را با توجه به دیگر منابع مورد ارزیابی قرار داده‌ایم. حال به بیان چند نکته می‌پردازیم.

۱. جمال‌الدین حسن بن زین‌الدین عاملی؛ منتقى الجمال؛ ج ۱، ص ۱۴. اسدالله بن اسماعیل تهرانی کاظمی؛ مقابس الأنوار؛ ص ۳.

۲. محمدباقر مجلسی؛ مرآة العقول؛ ج ۱، ص ۲۲ «أَنَّ وجود الخبر في أمثال تلك الأصول المعتبرة مما يورث جواز العمل به لكن لا بد من الرجوع إلى الأسانيد لترجيح بعضها على بعض عند التعارض، فإن كون جميعها معتبرا لا ينافي كون بعضها أقوى».

۱. ما در این اثر به گزارش‌ها و احادیثی می‌پردازیم که حکایت از سیره و رفتار معصومان و تاریخ آنان دارد؛ چه در اعمال فردی و چه انجام کارهای اجتماعی، اخلاقی، سیاسی، نظامی و اقتصادی. مواردی را که افراد برای عمل به آن‌ها از معصوم می‌پرسند و جنبه عملی دارد نه اعتقادی، مورد توجه قرار می‌دهیم. چون شیوه برخورد با پرسشگران که دارای عقاید گوناگون بودند، از سیره محبوب می‌شده به آن نیز خواهیم پرداخت.

۲. در عین اینکه مبنای مباحث و مطالب بیان‌شده را کتب اربعه می‌دانیم، از دیگر جرایم حدیثی شیعه در جهت تبیین یا توسعه و شرح بحث نیز استفاده کرده‌ایم. ما در مواردی که اصل موضوعی در کتب اربعه آمده، برای تبیین ابعاد مختلف آن، از دیگر کتاب‌های حدیثی استفاده کرده‌ایم و ملاک‌گزینش، کتاب‌های حدیثی تا عصر شیخ طوسی است. اگر سیره و خبری از کتابی بعد از این زمان نقل کرده‌ایم، فقط در جهت تأیید یک خبر و بیان مورد مشابه آن یا توضیحی که در آن بوده و توجه بزرگان به آن یا شرح و بسط مطلب اصلی بوده است.

۳. ما با سند روایات کاری نداریم و همانند گذشتگان بنا را بر اعتماد به این کتاب‌ها می‌گذاریم؛ جز در مواردی که با احکام مسلم، فقهی و حقوق مسلم تاریخی در تضاد یا دو حدیث متفاوت وجود داشته باشد. در این صورت به نقد و بررسی سند آنها می‌پردازیم. البته باید توجه داشت هر خبری که ضعیف است، لزوماً نمی‌شود آن را نادرست دانست؛ بلکه ممکن است قرائنی بر صحت آن وجود داشته باشد.

۴. گاهی برای توضیح احادیث و حوادثی که مربوط به خبری است یا حتی نقد یک گزارش تاریخی از کتب تاریخی، انساب و رجال شیعه و اهل سنت بهره

گرفته‌ایم؛ مثلاً درباره زمان قیام محمد بن عبدالله و برخورد وی با امام صادق (ع) تنها یک روایت مفصل از برادرش یحیی بن عبدالله در کتاب اصول کافی نقل شده است. اما برای تبیین ابعاد روایت و روشن‌شدن موضوع آن از کتب تاریخی و رجال استفاده شده است؛ همان‌گونه که شارحان کتب اربعه مانند مجلسی در مرآت العقول به نقل و شرح قیام محمد به‌طور مفصل پرداخته‌اند.

از آنجاکه منابع مورد استفاده تا حدودی معروف و شناخته‌شده‌اند، از معرفی آنها بهره می‌کنیم. کتب اربعه را در قسمت اول به تفصیل معرفی کرده‌ایم.

۵. در سبب مطالب اربعه، معمولاً اولین اثر منبع اصلی موضوع مطرح در کتاب است. اثر منبع متأخری، مقدم بر دیگر منابع شده است، بدان جهت است که اصل مطلب از اولین منبع اقتباس شده و کامل‌تر به موضوع پرداخته است و زوایای آن که دارای مطالب مکمل یا مطلب مشابه‌اند، در منابع و کتب بعدی آمده است یا بعداً دیگر منابع به آن افزوده شده است. اگر مطلبی از دو نسخه از یک کتاب مثلاً دو چاپ از تاریخ طبری و امثال آن نقل شده به جهت امکان دسترسی خوانندگان به هریک از نسخه‌های متعدد یک اثر است که ممکن است الزاماً بهترین نسخه در اختیار نبوده است و در موارد مختلف نسخه رایج و مرسوم برگزیده شده است.

۶. گاهی مشابه مطالب مطرح در کتب اربعه در منابع اصلی اهل سنت نیز آمده است. در چنین مواردی موضوع اقتضا می‌کند بحث گسترده باشد تا تفاوت روایات شیعه و اهل سنت به اجمال بیان گردد. گاهی برای تبیین مطلبی و ریشه‌یابی حادثه‌ای از آثار حدیثی و تاریخی اهل سنت بهره برده‌ایم تا ابعاد موضوع روشن شود؛ همان‌گونه که برخی شارحان کتب اربعه به نقل از کتب حدیثی اهل سنت و گاهی بیان توجیه دیدگاه آنان و کتاب‌های تاریخی پرداخته‌اند.

۷. با وجود استفاده از نرم‌افزارهای نور به‌ویژه جامع احادیث و نورالسیره و نرم‌افزار اهل بیت و جامع کبیر و الشامله سعی شده اصل کتاب هم دیده شود و مورد مراجعه قرار گیرد. چنانچه به برخی از کتاب‌های موجود در این نرم‌افزارها دسترسی نداشتیم و رؤیت نشد، در کتابنامه به نام نرم‌افزاری که کتاب در آن آمده، اشاره می‌کنیم.

برای تدوین کتابنامه هم به اصل کتاب مراجعه شده است؛ لذا ممکن است چاپ مشابه برخی از آثار در نرم‌افزارها باشد یا کتابشناسی مذکور در نرم‌افزارها تفاوت با اشتباه باشد.

ساختار

این مجموعه تحقیقی که عنوان اولیه آن سیره معصومان در کتب اربعه بوده دارای هشت بخش مختلف بود که برای خوانش بهتر و بیشتر، بخش‌های مختلف آن به صورت مستقل در شش عنوان جداگانه تقدیم می‌گردد: ۱. درآمدی بر سیره معصومان علیهم السلام در کتاب‌های چهارگانه شیعه؛ ۲. سیره فرهنگی - اجتماعی؛ ۳. سیره عبادی؛ ۴. سیره سیاسی؛ ۵. سیره اقتصادی؛ ۶. سیره نظامی.

این جلد درباره قسم سوم یعنی سیره عبادی پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام است و دارای چند فصل است. فصل اول درباره نماز است که به بیان اهمیت آن، مقدمات نماز (وضوء، غسل، مکان نماز، قبله، اوقات نماز، اذان و تشریع در اذان) و نمازهای معصومان، بررسی تعداد نمازهای مستحبی آنان، رعایت نکاتی در نماز، قرائت سوره‌های خاص توسط معصومان، رکوع، سجود، نماز جماعت، نماز جماعت با اهل سنت، بیان مسائل پس از نماز، نماز عید، آوردن زندانیان به نماز جمعه و بحث سهوالنبی پرداخته است. فصل دوم به روزه و

مسائلی از آن که در کتب اربعه آمده، به عنوان سیره عملی پرداخته است. فصل سوم ویژه حج و عمره است؛ تعداد حج و عمره‌های پیامبر و مباحثی در تجدید بنای کعبه و نقش معصومان در آن و پیاده‌رفتن معصومان به حج و تعداد حج‌های آنان و بررسی روایات در این باره مورد توجه قرار گرفته است.

در پایان خداوند را سپاس‌گزارم که توفیق نگارش این کتاب را به من داد و وظیفه خود می‌دانم از تمام کسانی که در این اثر یاری کرده‌اند تشکر و قدردانی کنم: از جناب آقای حجت‌الاسلام و المسلمین محمدکاظم رحمان‌سپاس که نظارت بر این اثر را پذیرفتند و با نکته‌سنجی‌ها و پیشنهادهای خود، در غنا و استحکام آن نقش داشتند. از حمایت جناب آقای حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر محمدرضا مطهری مدیر پژوهشکده تاریخ و سیره که در طرح این موضوع نقش داشتند. جناب دکتر محمد الله‌اکبری مدیر سابق پژوهشکده و از تمام اعضای شورای علمی پژوهشکده و جناب آقای حجت‌الاسلام و المسلمین مصطفی صادقی مدیر پیشین گروه سیره اهل بیت (علیهم‌السلام) و جناب آقای حجت‌الاسلام و المسلمین حسین عبدالحمیدی که به ارزیابی آن پرداخته‌اند و از تمام کسانی که در ویرایش و آماده‌سازی این اثر نقش دارند. از خوانندگان گرامی می‌خواهم با نقد و پیشنهادهای خود زمینه تکمیل این اثر را فراهم سازند.

علی‌اکبر ذاکری

عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی